

IDEOLOGIKRITIK CONTRA DOGMATIK

Anna Christensen

Lars D. Eriksson skriver i sitt "Utkast till en marxistisk jurisprudence" i Retfærd nr. 11, att den marxistisk rättsvetenskapen hittills i alltför stor utsträckning betonat de ideologikritiska uppgifterna och därmed försummat att utveckla ett eget alternativ till den borgerliga rättsdogmatiken. Vad jag vill visa med denna artikel är att ideologikritik och en alternativ rättsdogmatik, som bygger på element i det existerande rättsystemet, inte kan förenas. Man måste välja. Min övertygelse bygger på egna erfarenheter från forskning inom socialrätten, men jag tror att dessa erfarenheter speglar en grundläggande motsättning mellan de båda förhållningssätten.

Först några ord om vad ideologikritik står för som en vetenskaplig metod, eller kanske snarare ett vetenskapligt förhållningssätt inom samhällsvetenskapen. Det hänvisas ofta till "Den kritiska skolan", "ideologikritik" och "Frankfurterskolan" med Habermas som det ledande namnet, men jag undrar om man i allmänhet har klart för sig vad denna "skola" egentligen innebär.¹ Den vanligaste missuppfattningen tycks vara härledd ur själva benämningen ideologikritik. Man tror att ideologikritik bara handlar om "ideologierna", inte om "verkligheten". Hyden skriver i sin översiktsartikel om olika marxistiska riktningar i Retfærd nr. 12, att ideologikritiken håller sig "inom överbyggnadens ram", medan däremot kapitallogiken är inriktad på att ge förklaringar baserade på materiella förhållanden (s. 69). I Erikssons aktuella artikel sätts ideologikritiken i motsats till "sociologisk, empirisk" forskning (s. 41). Detta är inte riktigt.

Ideologikritiken bygger på psykoanalysen som en modell för samhällsvetenskaplig forskning. Det mänskliga handlandet uppfattas som styrt av "quasi-objektiva" strukturer, på det samhälleliga planet t ex rådande produktionsförhållanden. Dessa quasi-objektiva strukturer styr det mänskliga handlandet genom de föreställningar om verkligheten, som de ger upphov till. Typiskt sett är ideologiernas funktion att dölja den makt och det förtryck, som de quasi-objektiva strukturerna innefattar. Ideologikritikens centrala uppgift är att klarlägga hur dessa

quasi-objektiva strukturer fungerar och *på det sättet* slå sönder ideologierna på samma sätt som psykoanalysen verkar (eller förutsätts verka) genom att den klarlägger den neurotiske föreställningens uppkomstmekanism och därmed upphäver den.

Det finns numera ganska många rättsvetenskapliga arbeten med ideologikritisk inriktning eller åtminstone ideologikritiska inslag. Flertalet av dessa har den karaktären att redan kända empiriska data omtolkas och insätts i ett nytt teoretiskt sammanhang, som avslöjar deras verkliga karaktär. Man kan komma långt med den typen av forskning, men det räcker inte. Det är inte allt det material som behövs för att klarlägga maktstrukturernas funktion som så att säga ligger i öppen dag bara man lyfter undan den ideologiska slöjan. Det krävs också systematisk empirisk forskning för att ta fram allt det material som ligger djupt begravet i myndigheternas praxis.

Ideologikritik innebär alltid ett *utanförperspektiv* på rättsordningen. Rättsordningen undersöks som en objektiv struktur och inte utifrån rättsordningens och aktörernas interna förståelse av sig själv(a). Rättsdogmatiken däremot (liksom all annan dogmatik), innebär att man måste acceptera rättsordningens eget interna perspektiv. Rättsdogmatik innebär argumentation inom systemet på basen av den verklighetsuppfattning och de mer eller mindre fixerade värdepremisser som är accepterade inom systemet.²

Huvudpoängen med Erikssons alternativa jurisprudence är att den bygger på eller åtminstone utnyttjar element i den existerande rättsordningen. Den skall kunna praktiseras och få effekten inom det existerande senkapitalistiska samhället genom argumentation *inom systemet*. Den borgerliga rättsordningens företrädare skall slås på hemmaplan med vapen som den borgerliga rättsordning själv tillhandahåller.

Det är två drag i den existerande rättsordningen som en marxistisk jurisprudence skall bygga på. Det första är att denna rättsordning innehåller normer eller målformuleringar, som präglas av vad Eriksson kallar bruksvärdesrationalitet. Med bruksvärdesrationalitet menar Eriksson inriktning på verkliga kollektiva behov hos befolkningen i motsats till bytesvärdesrationaliteten, som skall tilgodose kapitalets intressen, vinsttillväxt, produktion.³ Det andra gäller normernas uppbyggnad eller sättet att argumentera inom systemet. Den subsumtionslogiska argumentationsmodellen har ersatts av en målrationell argumentationsmodell, där de uppställda målen är det centrala i argumentationen. Jeg börjar med det materielle innehållet i normerna, alltså inriktningen på de kollektiva behoven i befolkningen.

Dessa kollektiva värden är enligt Eriksson inskrivna i den senkapitalistiska rättsordningen, men det primära intresset är inte att tilgodose dessa kollektiva värden. Det primära intresset är i stället totalkapitalets

och de enskilda kapitalens primära intresse av att det politisk-ekonomiska systemet hålls samman (s. 46). Eriksson betonar själv att det finns en djupgående skillnad mellan den *systemorienterade* mätrationalitet, som präglar den senkapitalistiska borgerliga rättsordningen, och den behovsriktiga rationalitet, som skall prägla den marxistiska jurispruden- den. Men poängen är att de kollektiva värdena faktiskt är inskrivna i rättsordningen och – måste man väl tillägga – att deras sekt dära karaktär i förhållande till systemintresset inte framgår av rättsordningen. Den marxistiska jurispruden- den skall nu så att säga ta den borgerliga rättsordningen på ordet och "uppfatta" de sociala målen som "uttryck för denna ordnings primär mål och inte endast såsom instrument för att hålla det kapitalistiska systemet vid liv" (s. 46). Den alternativa jurispruden- sens argumentationsmetod är alltså i korthet: Sagt är sagt. Vi vet att lagstiftaren⁴ inte menade det eller menade det på det sättet, men är det sagt så skall det också gälla.

Så argumenterar Eriksson i sin artikel *om* en marxistisk jurispru- dens, men så kan man inte argumentera *inom* en marxistisk jurispru- dens eller över huvud i rättsdogmatisk verksamhet. Rättsdogmatiken är en form för rationell argumentation inom systemet. Själva grundförut- sättningen för rättsdogmatisk verksamhet är det minimum av förtroende för lagstiftaren som består i att uttolkaren utgår från att lagstiftaren vet vad han gör och menar vad han säger. Det finns plats för kritik och olika meningar inom systemet, men kritiken får inte gå så långt att den ifråga- sätter systemets världsbild och grundläggande värdepremisser. Man kan inte argumentera inom ett system och samtidigt hävda att systemets aktörer inte vet vad de gör eller menar vad de säger. Vill man argumen- tera inom ett system som innehåller ideologiska förvrängningar, måste man antingen vara aningslös eller undertrycka de insikter man har om de ideologiska förvrängningarna. Kan eller vill man inte det, får man lämna systemet, och man hamnar i ideologikritiken som ett vetenskap- ligt förhållningssätt vare sig man vill eller inte.

Rättsdogmatik och ideologikritik kan alltså inte förenas. Der är fråga om två skilda vetenskapliga paradigmer, som det numera heter. Ideologi- kritiken stör den inlevelse och djupa interna förståelse av rättssystemet, som utgör en förutsättning för verkligt god rättsdogmatisk argumen- tation. Inslag av ideologikritik medför också att systemet tapper förtroen- det för rättsvetaren i hans egenskap av dogmatiker och hans rättsdoga- miska argumentation får därmed inte samme genomslagskraft inom sy- stemet, som den annars skulle ha haft. Omvänt framtvingar det rätts- dogmatiska förhållningssättet en anpassnings till systemets premisser, som gör det omöjligt att kritisera systemet utifrån på eet djupgående sätt.

Det jag hittills har skrivit innebär att jeg uppfattar Erikssons fram-

ställning så, att de interventionistiska normernas systembevarande karaktär måste uppfattas som en ideologisk förvrängning genom att hela systemets uppbyggnad och bestånd förutsätter att de skall ha just denna funktion och inte den funktion som anges som den primära funktionen. Erikssons artikel tillåter denna läsart, men den tillåter också en annan läsart, nämligen följande: De värden som uttrycks i de interventionistiska normerna är verkligen erkända som primära mål "i sig" inom systemet, men de har konkurrerats ut eller snarare hållits nera av andra motstående värden inom systemet och har därmed kommit att få en i huvudsak systembevarande funktion. I så fall är det inte fråga om någon ideologisk förvrängning av rättssystemet, utan detta avspeglar på ett viktigt sätt en kamp mellan intressen inom rättssystemet.

Men då inställer sig en annan fråga. Är de värden, som tränger sig in i rättssystemet genom de interventionistiska normerna och som i det aktuella läget *faktiskt fungerar systembevarande*, samme värden som kommer att präglade den samhällsform som så småningom avlöser senkapitalismen, om det nu blir ett marxistisk samhälle eller någonting annat? Är det verkligen så att de värden, som i små doser fungerar systembevarande, i fullt utvecklad form kan utgöra basen för en ny samhällsform?

Eriksson måste utgå från att det förhåller sig på det sättet, men han går inte närmare in på det materielle innehållet i de interventionistiska normerna. Här måste var och en bilda sig en uppfattning. Jag för min del tro inte på att man finner något nytt samhälle i förlängningen av den trygghets- hjälparanpassnings- kontrol- och funktionärdeologi, som präglar de interventionistiska normerna inom socialrätten, arbetsrätten, hyresrätten och konsumerätten, i vart fall inte något samhälle som jag vill ha.

Konflikten mellan ideologikritik och legalstrategi framträder också i den juridiska praktiken. Jag väljer Christiania saken, såsom den framställts i Krarups båda artiklar i Retfærd nr. 1 och 4, för att belysa parallelliteten i vetenskapsteoretiska och praktiska frågeställningar.

I den första artikeln fastslås att Christiania är ett revolutionärt fenomen, "et praktiseret opgør med flere av de grunlæggende mekanismer som behersker det borgerlige samfund" (s. 157). Vad saken gällde var alltså att tvinga rättssystemet att integrera "et fremmedlegeme" utan att oskadliggöra det" (s. 161). Här konstateras alltså att Christianiternas krav inte har något stöd i det existerande rättssystemet. Något underlag för en legalstrategi av Erikssons modell finns inte. Men hur skall då saken kunna "vinnas i en borgerlig rettsal?" Finns det någon tredje väg mellan den principstridiga reformismen och den orealistiska revolutionen? Är det möjligt att driva saken så att man varken komprometterar den politiska sanningen av Erikssons modell eller den juridiska optimala eller komprometterar det relevanta rättsliga underlaget av hänsyn till de poli-

tiska principerna (s. 161)? Överfört till vetenskapliga förhållnings sätt är det fråga om konflikten mellan legalstrategi och ideologikritik.

Hur valde då Christianiterna och deras företrädare? Det beskrivs i den andra artikeln. Christianiterna byggde sina krav på *människorätten*, rätten till arbete och bostad, och på den konkreta, personliga *bruksrätten* i motsats till den abstrakta anonyma äganderätten. Man kan inte påstå att dessa rättigheter har stöd i några interventionistiska regler i rättssystemet. Christianiterna kunde i stället ha valt en legalstrategi. Rättsordningen t o m sträckte ut en hjälpande hand i Regeringens redogörelse om förhållandena i Christiania från den 14 augusti. Christianiterna beskrivs där som hjälpbehövande människor, som inte kunnat få någon adekvat "behandling" i de statliga institutionerna. Redogörelsen ger uttryck för den behandlingsideologi, som numera också ingår i rättsordningen och som kan betraktas som en interventionistisk norm i förhållande till de liberal-kapitalistiska elementen i rättsordningen. En legalstrategi byggd på den normen kunde ha givit taktiska fördelar, men Christianiterna avvisade den som en "taber-ideologi" och valde att gå fram som vinnarnas eller de potentiella vinnarnas Christiania.

Christianiterna fann alltså inte någon "tredje väg". De valde den politiska sanningen framför det juridiskt optimala. De avvisade de interventionistiska normerna i rättssystemet som en "blindgyde".

Hur är det med de "arbetstagarvänliga" reglerna i arbetsrätten och socialrättens regler om stöd till dem som inte kan försörja sig på den öppna marknaden, de normer som måste vara de interventionistiska normer som Eriksson syftar på, om det överhuvud finns några interventionistiska normer på dessa områden. Såvitt jag kan se är de genomgående uttryck för förlorarstrategier. Reglerna om anställningsskydd ifrågasätter inte skyldigheten att sälja sin arbetskraft, utan tvärtom framställs det som livets högsta lycka att få lov att sluta avtal med arbetsköparen om successiv leverans av arbetskraft på livstid. Anställningsskydd är bättre än otrygghet i anställningen i ett kapitalistiskt samhälle, men i förlängningen av anställningsskyddet ser jag inte något marxistiskt samhälle utan en feodal-kapitalistisk samhällsform. Anställningsskydd kan över huvud inte vara ett relevant begrepp i en marxistisk jurisprudens. Om man så går över till socialrätten, så stöder socialrätten dem som inte kan försörja sig på marknaden, men bara så länge de finner sig i en livsform, som går ut på återanpassning och rehabilitering till denna marknad.⁵ Jag kan i den senkapitalistiska rättsordningen inte finna några normer som stöder vinnarstrategier.

En annan och mycket väsentlig del av Christianiastrategin gick ut på att avslöja rättsordningens politiska karaktär och särskilt domstolen som ett redskap för statlig maktutövning, att föra ut rättsfrågorna i den politiska sfären och därmed lägga en press på domstolen *utifrån*.

Detta stämmer med ideologikritiken som ett vetenskapligt förhållnings-sätt. Ideologikritikens slutmål är inte, som många tycks tro, att forskaren efter undersökningens slutförande skall kunna utropa ett triumferande, Vad var det jag sa! Utan slutmålet är just att utlösa politisk handling.

Det är flera praktikanknutna jurister som har reagerat mot Erikssons legalstrategi just därför att anpassningen till rättssystemets värdepremisser begränsar möjligheterna att agera politiskt.⁶

Till den del Christianiterne byggde på legalstrategier så var det fråga om den klassiska avtalsrätten, inte några interventionistiska normer.

Det andra draget i den senkapitalistiska rättsordningen, som Eriksson bygger sin marxistiska jurisprudence på, är att den tidigare dominerande subsumtionslogiska argumentationsmodellen ersatts av den målrationala argumentationsmodellen. Den subsumtionslogiska argumentationsmodellen har utvecklats i ett rättssystem med "färdiga" generella normer, från vilka resultatet i det konkreta fallet kan deduceras. Den målrationala metoden utgår i stället från målformuleringar, och argumentationen går ut på att lyfte fram dessa målformuleringar och finna fram till det mest rationella sättet att uppnå de uppställda målen.

Det er ju riktigt att strukturen i lagstiftningen har ändret karaktär i riktning mot målformuleringar i stället för "färdiga" normer⁷ och att hela mönstret för rättsdogmatisk argumentation också har ändrats i samma riktning. Däremot är det *inte* riktigt att den målrationala modellen är utmärkande för just de regler som skall tillgodose befolkningens *kollektiva* behov. Den målrationala modellen förekommer mycket ofta i lagar som går ut på kontroll och repression av befolkningen. Den svenska terroristlagen och Personalkontrollkungörelsen är typiska exempel på målrationalt uppbyggd lagstiftning. Inom socialförsäkringsrätten är de värdefördelande reglerna genomgående uppbyggda enligt subsumtionsmodellen, alltså som färdiga normer, från vilka man kan deducera vilken ersättning som skal utgå i det konkreta fallet. Det kontrollerande och repressiva innehållet i regelsystemet, däremot, bygger i allt högre utsträckning på målrational argumentation.

Till yttermera visso förhåller det sig så att det subsumtionslogiska mönstret i de värdefördelande reglerna har ersattett målrationalt mönster, nämligen behovsprincipen. Principen att ersättning skall utgå efter "behovet" var den förhärskanda fördelningspolitiska principen i socialförsäkringens barndom i början av 1900-talet. Behovsprincipen är faktiskt ett av de första exemplen på Erikssons behovsrationala regler. Lagstiftningen utgår explicit från befolkningens behov och ingenting annat. Men befolkningen gillade inte behovsprincipen, och utvecklingen mot en subsumtionslogisk modell har – som alla vet – drivits fram

av arbetarklassens politiska och fackliga företrädare.

Erikssons tes att den målrationala modellen hänger samman med befolkningens genuina behov håller alltså inte på det rent empiriska planet. Den håller inte heller på det teoretiska planet. Det är inte mycket man är ense om i samhällsvetenskaplig teori. Menn det finns en teori om samhällsutvecklingen, som accepteras av nästan alla, nämligen den teori som beskriver utvecklingen som en utveckling från ett "traditionellt" samhälle, styrt av internaliserade normer, mot ett "modernt" samhälle, styrt av tekniska och social-tekniska rationalitetsöverväganden. Kapitalismen betecknar genombrottet för det "moderna" rationella samhället. Jeg nöjer mig med att hänvisa til Manifestet, Popper och Max Weber.

Enligt min uppfattning ligger det nära tillhands att tolka övergången från en normativ till en målrational modell inom rättsvetenskapen som en –senkommen – anpassning till denne allmänna trend, som alltså hänger samman med kapitalismen och den tekniska utvecklingen. Eriksson hävdar att det förhåller sig precis tvärtom. En normativ utformning av rättssystemet skulle hänga samman med den kapitalistiska samhällsformen och den målrationala modellen skulle hänga samman med senkapitalismen i dess övergång till en annan samhällsform.

Jag tror att denna paradox hänger samman med att den marxistiska rättsvetenskapen har uppfattat de centrala civilrättsliga principerna om avtal och äganderätt som typiska rättsregler för et kapitalistiskt samhälle. Men de grundläggande principerna om äganderätt och avtal fanns ju i rättssystemet långt före kapitalismen. Den kapitalistiska samhällsformen har bare använt – och förvrängt – dessa grundläggande rättsprinciper för att *legitimera* kapitalets dispositionsrätt över mervärdet och produktionsmedlen och relationen mellan företag och anställd, inte för att aktivt ingripa i samhället genom rättssystemet. I den mån kapitalismens bestånda kräver att staten genom rättssystemet aktivt ingriper i samhällslivet, så sker det i den form som utmärker det kapitalistiska och tekniskt högt utvecklade samhället, nämligen den målrationala formen.

Detta om den målrationala modellens genes. Ändock skulle det ju kunna förhålla sig så att den målrationala modellen är mer "öppen" och därför ger ökade möjligheter att föra in "de kollektiva behoven" i argumentationen. Jag tror att denna frihet är skenbar. Det är en "frihet under ansvar", ett ansvar för det kapitalistiska systemets bestånd och gradvisa utveckling in i en feodal-kapitalistisk samhällsform. Den som begagnar denna frihet för at föra fram marxistiska argument begår visserligen inte något formellt fel, men han har inte rättssystemets öra.⁸

Argumenten strider mot dolda strukturer i systemet, som är så starka att de bara kan brytas genom politisk handling, inte genom argumentation.

Det finns ett tredje sätt att läsa Erikssons artikel, nämligen att Erikssons hänvisning till interventionistiska normer och en friare argumentationsmodell bara är ett sätt att legitimera en ny från den statliga maktutövningen fristående rättsdogmatisk riktning, en riktning som i själva verket inte arbetar utifrån rättssystemets premisser utan som vill övertyga på tvärs av det aktuella rättssystemets öppna och dolda värdepremisser. En sådan rättsdogmatik förutsätter att rättssystemet innehåller en kärna av normer, som utvecklats i mänskligt samhandlande utan förtryck. Det är nämligen detta som menas med rättvisa. Rättvisa kan inte konstrueras fram genom att en marxistisk rättsdogmatiker eller någon annan fastställer vilka mänskliga behov som skall tillgodoses och hur avvägningarna skall företas. Vad som är rättvisa kan endast fastställas i den praktik som utgörs av mänskligt samhandlande utan fysiskt eller ideologiskt förtryck. Däremot kan de – ofta kasuistiska – normer, som vuxit fram i denna praktik generaliseras och samordnas genom teoretisk verksamhet. Denna ”kärna av rättvisa”, som eventuellt finns i rättssystemet, finner man inte i de nya interventionistiska normerna som har ett social-tekniskt ursprung, utan i centrala och grundläggande begrepp såsom avtal, äganderätt och skadestånd. Dessa grundläggande begrepp har förvrängts nästan till oigenkännlighet för att legitimera klassförtryck och mycket annat, men kanske finns det en kärna som kan utvecklas.

En sådan rättsdogmatik kan förenas med en ideologikritisk hållning *förutsatt att den inte är dogmatisk* utan bara pekar på möjligheter, som kan accepteras eller förkastas i den politiska praktiken i vidsträckt bemärkelse. (Det kan alltså inte, såsom i Erikssons artikel s. 51, vara fråga om vilka argument de borgerliga domstolarna kan eller inte kan acceptera!) Den ”vanliga” rättsdogmatiken är i själva verket inte heller så dogmatisk som man ofta gör gällande, utan fungerar i ett dialektiskt samspel med praktiken. Med den viktiga reservationen kan ideologikritik och rättsdogmatik förenas, men ideologikritikern kan aldrig tala om för arbetarklassen vad den skall göra eller kommer att göra när den frigjort sig från kapitalens och den social-tekniskt inriktade vetenskapens ideologiska förtryck,⁹ lika litet som psykoanalytikern kan tala om för patienten vad hon skall göra när hon blivit fri från sin neuros.

Noter:

- 1) Av Habermas arbeten tycks det bara vara Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus, som också finns i norsk översättning, som läses i rättsvetenskapliga kretsar i Norden. Det är inte i detta arbete som ideologikritiken som en samhällsvetenskaplig teori utvecklas. Det centrala arbetet får väl anses vara Erkenntnis und Interesse från 1968 (Suhrkamp Verlag). Men man finner där inte någon lättillgänglig och sammenhängande framställning av ideologikritiken som

en samhällsvetenskaplig metod. Habermans installationsföreläsning från 1965 över samme ämne är lättillgängligare eller åtminstone kortare. Den finns tryckt i uppsatssamlingen *Technik und Wissenschaft als "Ideologi"* (Suhrkamp Verlag 1968), se särskilt s 158 f om den kritiska socialvetenskapens uppgifter. I Karl-Otto Apels arbeten som också är originalarbeten inom den "kritiska skolan", är det något lättare att finna avgränsade delar att hänvisa till. I samlingsverket *Transformation der Philosophi* (Suhrkamp Verlag 1976) ges redan i inledningen s 54 f en klagörande beskrivning av ideologikritiken som en samhällsvetenskaplig metod. I band 2 finns två uppsatser som ganska direkt behandlar ämnet, nämligen *Szientistik, Hermeneutik, Ideologikritik samt Wissenschaft als Emanzipation*.

- 2) Rättsdogmatik och rättstillämpning har under senare år blivit mycket uppmärksammade i den hermeneutiska vetenskapsteorin. I Gadammers stora arbete *Wahrheit und Methode* (kanske den moderna hermeneutikens mest tongivande arbete) uppställs rättsdogmatiken och rättstillämpningen som en modell för den dialektiska hermeneutiken inom humanvetenskaperna. Jag har läst utgåvan på engelska. *Truth and Method*, 2 uppl. 1979. Det centrala avsnittet om rättsdogmatik och rättstillämpning finns i andra delen under II 2 c och har rubriken: "The exemplary significance of legal hermeneutics". Den mest övertygande och klagörande framställning om rättsdogmatisk verksamhet jag någonsin har läst är Josef Essers uppsats om *Dogmatik zwischen Theorie und Praxis* i uppsatssamlingen *Die Hermeneutik und die Wissenschaften* (Suhrkamp Verlag 1978). I den "Kritiska skolans" arbeten förekommer ständigt hänvisningar till rättstillämpning. Man har särskilt uppmärksammat det förhållandet att de rättsliga kategorierna konstituerar en "Vorverständnis", som bestämmer uppfattningen om de faktiska förhållandena. I Norden har Aarnio infört hermeneutiska tankegångar i synen på rättsdogmatiken, främst synen på rättsordningen och den rättstillämpande organisationen som en "språkgemenskap".
- 3) Samma grundtanke, att de sociala behoven eller åtminstone sociala kriterier vunnit insteg i rättsordningen och att detta skapar nye möjligheter för rättsvetaren att använda rättsdogmatisk metod, har också utvecklat av Ruth Nielsen i *Ulønnet och lønnet omsorgsarbejde vedrørende Børn i Årbog for Kvindet* 1980. I den avslutande rättsteoretiska delen konstaterar Nielsen att det nya "socialrealistiska regleringsmønstrer" skapar ett "meningssammenhang" mellan rättsreglerne och den sociala verkligheten och därmed öppnar möjligheterna för att använda specifikt juridisk metod. Se s 254, 256, särskilt avslutningen. Men redan i inledningen s 206 uppställs "undersøgelser af socialt relaterede retskilder" som en särskild form av rättsdogmatisk kvinno rätt. Det skulle säkert vara fruktbart om kvinno rätten gick in i legalstrategidebatten.
- 4) Att jag här och i fortsättningen talar om "lagstiftaren" betyder inte att jag uppfattar lagstiftaren som en eller flera personer. "Lagstiftaren" betecknar hela den ideologiska struktur som kommer till uttryck i regelsystemet.
- 5) Jfr. Schleder mann, *Nogle bemærkninger om socialpolitik og arbejdsmarkeds politik i Retfærd* nr. 2, särskilt s 78 och s 83 f om marginaliseringen, samt Henrik Bang og Gitte Jensen, *Arbejdskraftens reproduktion og statsinterventionens former Del II* i *Retfærd* nr. 5 s. 69 ff, särskilt avslutningen. Schleder manns uppsats i *Retfærd* nr. 5, *Information eller Undertrykkelse*, är också en kritisk granskning av en interventionistisk behovsriktad norm.
- 6) Se kanske särskilt tydligt Mathiessen i *Retfærd* nr. 15 s 73 f.
- 7) Skälet till att jag talar om "färdiga" generella normer i motsats till målformuleringar är att jag tror att de som har skrivit dem har tänkt sig att de ska användas som sådana.

- leringar är att jag vill markera att dessa "färdiga" normer en gång uppstått som resultatet av mål-medel-överväganden. Den uppsats av Esser som jag hänvisar till i not 2 handlar bl a om det dialektiska samspelet mellan normer og värden.
- 8) Även de nya rättsformerna måste granskas kritiskt och inte utan vidare accepteras för vad de ger sig ut för att vara. En sådan kritisk granskning av rättsformens betydelse på ett visst område finns i Kirsten Ketscher og Steen Rønsholdt, Bidrag til en analyse af det kommunale selvstyre, Retfærd nr. 4.
 - 9) Detta är ett huvudtema i Habermas produktion och utvecklas mycket tydligt i uppsatsen Technik und Wissenschaft als "Ideologi", som finns intagen i uppsatssamlingen med samma namn, se n 1.